

Del Berguedà estudia o presenta com a santuaris: la Mare de Déu de Corbera, d'Espinalbet (Castellar del Riu), la Mare de Déu de Falgars, de la Pobla de Lillet, la Mare de Déu del Gresolet, Gresolet (Saldes), la Mare de Déu de la Quar, de la Quar, la Mare de Déu dels Torrents, del Cint (Espunyola), la Mare de Déu dels Tosals, de Capolat, la Mare de Déu de Queralt de la Valltan, la Mare de Déu de l'Hospitalet o Rocasaça, de Gréixer (Guardiola de Berguedà) i la Mare de Déu de Coaner, de Coaner (Sant Mateu de Bages)

Mare de Déu dels Torrents. FOTO R. VILADÉS

Esmenta entre les capelles: La Mare de Déu de la Guàrdia, sufragània de Sagàs, la Mare de Déu el Castell, de Saldes i la Mare de Déu dels Oms, de Sant Jaume de Frontanyà. I com a monestir la Mare de Déu de Vallclara, d'Olvan.

No hi figuren o no hi hem trobat: la Mare de Déu de l'Antiguitat de Casserres, la Mare de Déu de Paller, de Bagà, ni la Mare de Déu de Pinós, de Ginebret (Santa Maria de Merlès).

Amb aquest petit homenatge al bon pare Camós, sovint oblidat per historiadors moderns, cloem aquesta lleugera exposició de

l'origen i afermament de la devoció a la Mare de Déu, que sota diferents noms i advocacions és la que sempre ha canalitzat la devoció i atracció dels creients cristians, per creure-la més propera i accessible que el mateix Fill seu, però del que mai va separada en els antics santuaris.

Antoni Pladevall i Font
Historiador

DOSSIER

RAMON VILADÉS

Santuaris del Berguedà

Dediquem aquest dossier als catorze santuaris del Berguedà. Com que un dossier té un espai limitat, no podem fer-ne una història exhaustiva de cada un, ni és aquesta la nostra intenció. Per tant, ens limitem a presentar-los en forma d'inventari, amb unes notes històriques breus. Qui vulgui aprofundir en la seva història podrà fer ús de la bibliografia que trobareu al final d'aquest article.

L'Antiguitat

El santuari de l'Antiguitat és un edifici d'una sola nau, amb transsepte, però sense absis. La façana principal és orientada a migdia, damunt de la qual s'hi assenta un petit campanar de cadireta. Un ull de bou o rosetó al bell mig de la façana dona llum a l'interior. La porta està emmarcada per un fals arc de descàrrega, sota del qual hi ha l'anagrama de Maria i la data de 1848, tot i que no es va inaugurar i beneir fins el 1851. Posteriorment a aquesta data s'hi va construir el transsepte, amb una capella a banda i banda. L'altar va

ser decorat el 1863. Segurament d'aquesta data és també el retaule neoclàssic, sense pintar, que adorna el presbiteri. Una porta a banda i banda donen entrada a la sagristia i al cambril.

Originàriament al mateix lloc de l'església actual hi havia existit una església romànica, de la qual no se'n conserva res. Sembla que la façana principal estava encarada en una altra direcció, ja que s'hi entrava per la banda de ponent. Davant la porta hi havia un atri que feia d'aixopluc.

No sabem per quin motiu aquest edifici alberga dos sarcòfags del segle XIV procedents de la propera església de Sant Pau. En un hi ha esculpida la figura d'un cavaller i en l'altre la imatge d'un eclesiàstic, amb la inscripció "Hic iacet G. de Niubo" (aquí reposa G. [uillem] de Niubó).

La imatge de la Mare de Déu de l'Antiguitat és representada dreta, vel al cap, amb l'infant Jesús assegut sobre el braç esquerre, i un vegetal a la mà dreta. Fou totalment restaurada el 1888.

La Consolació

Com sol passar en altres santuaris, a la Consolació hi havia, des d'antic, una petita capella, la qual l'any 1691 estava mig abandonada. El 1773, fou nomenat prior de la Vadella, Francesc Puig i Berenguer, natural de Berga. Féu tots els esforços per restaurar la

petita capella, però al final l'hagué d'enderrocar i construir-ne una de nova. El 1783 es posava la primera pedra del santuari dissenyat per l'arquitecte de Berga, Pere Puig. Després de superar no poques dificultats, el 30 de maig

Santuari de l'Antiguitat. R. VILADÉS

La Quar. ARXIU ARB

de 1790 s'inaugurava i es beneïa solemnement el nou santuari, amb la seva hostatgeria al costat, i rectoria.

És un edifici d'una gran esveltesa, té forma de creu grega, amb cúpula que uneix el creuer; mesura 15 m de llargada per 5,50 d'amplada; el creuer té 12 m de llargada, i una alçada de 9 m. Les característiques d'aquesta església són úniques al Berguedà.

La primitiva imatge de la Mare de Déu de la Consolació, profanada el juliol de 1936, era representada asseguda, duia túnica vermella, mantell blau. Al braç esquerre porta l'infant Jesús i a la dreta un pom de flors. El Nen portava la bola del món en una mà, i l'altra la tenia oberta. La imatge actual és molt semblant a l'antiga. Per la guerra civil de 1936 també es

Santuari de Falgars. ARXIU ARB

L'edifici fou construït entre 1677 i 1682, sota la direcció del mestre de cases, Gaspar Brija, gavatx. El 1684 se celebrà la festa d'inauguració i benedicció i s'hi portà la imatge de la capella antiga.

El 1693, l'Oficial eclesiàstic de Bagà mana que es faci el retaule, ja que hi ha diners per fer-lo. Aquell mateix any s'encomanà l'obra als escultors de Vic, Tomàs i Pau Costa, pel preu de 400 lliures. S'estrenà el dia de la Gala de 1695. Els dauradors foren Joan Gil de Prats de Lluçanès, i Joan Moxí de Berga, el 1701.

El P. Camós descriu la imatge, així: "És de fusta, i està dreta. Té el vestit de color i mantell blau, amb algunes labors d'or. Porta toca blanca al cap, i a la mà dreta una flor [...] Té tres pams d'alçada. El Nen assegut en el seu braç esquerre: va descalç i posa el genoll esquerre damunt el dret. Vesteix túnica de color i amb les dues mans soté, obert, un llibre".

Falgars

Segons Mn. Ramon Anglerill Comellas, historiador de Falgars, dóna per fet que la devoció a la Mare de Déu en aquest indret es perd en les boires del temps. El primer temple que hi hagué a Falgars, segons Mn. Anglerill, data del 1049 i que en dit santuari hi havia una campana construïda el 1277.

La imatge actual és gòtica, per tant, hem de suposar que n'hi havia una de més antiga que es devia perdre o es va fer malbé.

L'edifici del santuari actual es va començar el dia 19 de març de 1646, data en què es va col·locar la primera pedra, i ben aviat es va inaugurar.

Al llarg de la seva existència, el santuari ha rebut múltiples donatius, cosa que permetia mi llorar l'església. L'any 1739 es va construir el retaule major dedicat a la mare de Déu. Dos altars laterals més, dedicat als sants Metges i el del Santcrist. El 1790 es treballava en les obres del cambril, les quals no foren acabades fins el 1797. Mn. Anglerill diu que el 1824 es va pintar aquest cambril, però que no ha pogut saber el nom del pintor que el va decorar.

Com a la majoria de santuris, Falgars també ha tingut sempre hostatgeria. Fins fa uns anys, era un lloc predilecte d'estiu.

Durant aquests últims anys s'han fet diverses obres per posar al dia dita hostatgeria: cuina, habitacions i menjador nous.

La festa més important que se celebra al santuari és la famosa dansa, el dilluns de la Pentecosta. El pobletans de soca-rel no es deixen perdre aquesta diada.

Gresolet

El santuari de Gresolet, situat a 1360 m d'altitud, està voltat de muntanyes aspres com la paret nord del Pedraforca que cau aplomada damunt de la vall.

El Pare Camós, en la seva obra *El Jardín de Maria plantado en el Principado de Cataluña*, diu: *Tal volta començà aquest culte amb la fundació del castell que aquí posseïa l' seu primitiu Senyor en Pere de Josa, puix que en els baixos de la casa de l'actual santuari cap al extrem vers tramontana, encara es veu una petita cambra en forma d'absis que podria haver sigut, o la primitiva capella o la sagritia.*

Sembla evident que el 1320 ja hi havia capellà custodi i els devots hi feien els seus donatius. Les deixes van fer possible diverses ampliacions del temple, la més important de les quals correspon a la dels anys 1887-1888. Mn. Josep Montanyà ens diu que es va fer una restauració general, inaugurada el 21 de juny de 1888, amb una gran festa, on van acudir-hi els pobles de Bagà, Gósol, Josa, l'Espà, Salde, Maçaners, Gisclareny i Vallcebre, amb les

seves respectives corporacions municipal. Els encarregats dels sermons foren el rector de Sant Llorenç prop Bagà, Mn. Joan Roca i el P. Quintana, claretià.

Una vegada més hem de dir que la incultura i revolució del 1936-39 va devastar el santuari.

La imatge de Maria de Gresolet, avui venerada a la parroquial de Saldes, és una imatge romànica de la segona meitat del segle XIII.

A tall d'anècdota diguem que l'aplec s'hi celebra el 8 de setembre, dia en què la vacada baixa dels cims a la vall, on cada propietari recull les seves.

La Guàrdia

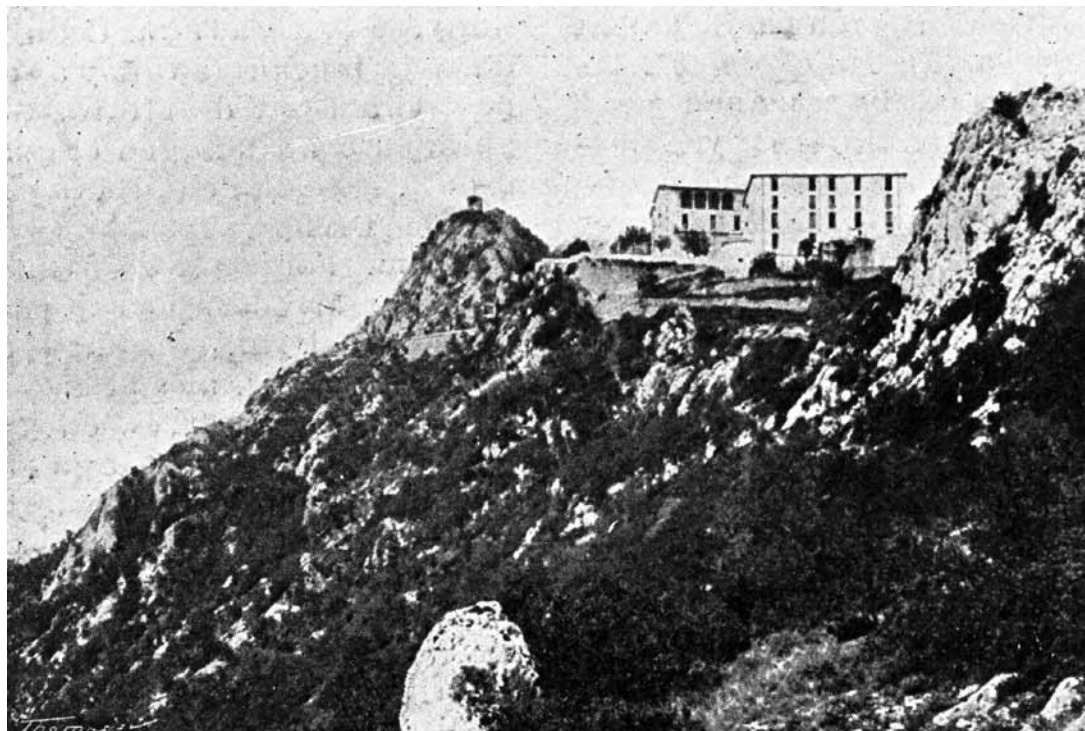
Encara que l'església de la Guàrdia no està considerada un santuari com a tal, sí que ho havia estat segles enrere. Segurament que en època baix medieval hi havia una petita capella dedicada a la Mare de Déu. A finals del segle XVII, el bisbat volia erigir parròquia l'església de Biure o de Valldoríola. Com que els veïns no es van entendre, es va escollir la capella de la Guàrdia que es troba al bell mig de les dues.

Així, el 1698 es va construir l'església actual, i fou erigida canònicament com a parròquia. Es tracta d'un edifici d'una sola nau amb un petit creuer que li dóna la forma de creu llatina. Aquesta església fou edificada damunt d'una altra de més petita, que a l'ensens havia estat construïda damunt d'una altra de més antiga. Encara se'n poden veure les restes.

El 1936 fou incendiada, però l'edifici, com que és de pedra, va resistir, tot i que es va haver de reparar el seu interior.

La imatge de Santa Maria de la Guàrdia és una talla de fusta, i se'ns mostra asseguda. La mà dreta sosté la bola del món, mentre que amb l'esquerra aguanta el Fill, assegut damunt el genoll esquerre de la Mare. Un mantell li cobreix el cap i les espatlles, i tant un com l'altre porten corona. Segurament és una talla de la primera meitat del segle XIV.

La capella de la troballa també fou incendiada com la parroquial, i va ser reconstruïda el 1955, a l'ensens que s'hi afegia un absis. Fou inaugurada aquest mateix any pel bisbe Vicent Enriquet Tarancón.

Santuari de Queralt. ARXIU ARB

Lurdes de la Nou

El 2 de maig de 1880 es va posar la primera pedra del temple dedicat a la Mare de Déu de Lurdes, malgrat que Mn. Comellas només disposava de 450 pts.

En Valentí Canudas, de Casserres, fou qui ideà el santuari, i el seu nebot, Josep, amb quatre o cinc paletes més i uns quants manobres foren els encarregats d'aixecar-lo.

Els donatius, tots provinents de la gent més humil del país, gotegen constantment, i les obres no paren. El 1883 ja es preparen les cintres per a la coberta, i alguns pensen que es podrà inaugurar el

proper estiu, però les pluges de la primavera endarrereixen considerablement l'obra. No devia ser tot culpa de la pluja, ja que durant el 1884 i una part del 1885 encara s'està construint la volta.

Pel juliol de 1885 el temple ja està en condicions de dedicar-lo al culte; per això, d'acord amb el vicari capitular de Solsona, Ramon Casals, s'acorda que la inauguració sigui el 15 de setembre. Precisament en aquells dies s'havia estès l'epidèmia del còlera i havia provocat ja estralls a la comarca. Per aquesta causa s'ajorna la festa fins l'any sobre. Finalment és el 16 de setembre de 1886 el dia destinat a la gran festa de la inauguració. Hi acudeixen romeries de totes les parròquies de la comarca i de més lluny. Presidí l'Eucaristia, en nom de

l'autoritat diocesana, el rector de Gironella, mossèn Isidre Ribera, i predicà el P. Quintana del Cor de Maria. Es calcula que acudiren a la Nou unes 5.000 persones.

La Mata

No tenim documents antics que ens parlin del santuari de la Mata. El P. Camós el seu ja citat llibre es fa ressò de la llegenda de la troballa, el 1657. En el llibre de Visites Pastorals de 1760 també se cita aquest temple.

L'edifici actual el trobem documentat el 1851 quan el rector Mn. Pau Sunyer demana permís al bisbe per construir la nova església, i perquè els feligresos hi puguin treballar gratuïtament els dies de festa. Les dues coses els foren concedides.

Les obres van començar el 1855, després d'haver traslladat la imatge de Maria a la parroquial. Els plànols i l'execució de l'obra va anar a càrrec del mestre d'obres, de Casserres, en Canudas.

El 1858, acabades les obres, retornaren la imatge al santuari, en una gran festa en la qual participaren els pobles de Llinars, Sisquer, Guixers, Capolat, Espinalbet, Castellar del Riu i Fígols. Predicà, el canonge Dr. Pallerola.

En aquesta església hi havia el retaule del segle XVII, que era col.locat en una capella lateral, i el de St. Isidre, de finals del segle

Els Oms. ARXIU ARB

Santuari de Paller. ARXIU ARB

XIX. El de l'altar major era de fusta menys les columnes que eren de guix.

La imatge, perduda el 1936, era del segle XIII. Segons ens explica Mn. Josep Armengou i Santandreu en les notes històriques de Llinars, la imatge està asseguda però no tenia seient, i li mancava el braç dret. El nen està assegut al genoll esquerre de la Mare; té el braç dret girat cap al pit, i l'esquerre reposa sobre el genoll.

Els Oms

El santuari del Oms està situat a 1.180 m d'altitud, en l'indret on se separen les aigües de la riera de Borredà de la de Merlès.

La imatge de la Mare de Déu, segurament romànica, a partir del segle XVI fou advocada contra les trencadures i malalties del bestiar, per la qual cosa adquirí molta popularitat.

El 1785 l'església fou reconstruïda i ampliada, i més tard fou decorada tota la nau i també el cambril on s'hi guarda el quadre que representa la processó que va tenir lloc el 1787, l'any de la gran plaga de la Llagosta, que segons tradició va fer molt mal en aquests cims de Frontanyà.

En època barroca es va construir el retaule major i el del Roser, que era en una capella lateral. El 1936 foren cremats. La imatge de la Mare de Déu va rebre molts desperfectes, i després fou restaurada per Lluís Comas, de Vic. Fou tornada al culte el 8 de setembre de 1939 en un aplec

solemne. Aquest aplec va deixar de fer-se durant uns anys, però a partir de 1980 se celebra el dilluns de Pasqua de Resurrecció.

En aquest santuari hi havia una imatge de sant Miquel amb un gros dimoni sota els peus. Un pastor d'aquella paratges, impressionat per la dura batalla que lliurava sant Miquel, el volgué ajudar i les emprengué contra el dimoni, mentre deia: "Apa Miquel, tu per dalt i jo per baix". El pobre dimoni va quedar sense banyes i sense morro. Durant la guerra, els revolucionaris les emprengueren contra sant Miquel. Així entre els revolucionaris i el pastor es carregaren la imatge.

Paller

Prop de la vila de Bagà, a uns 900 m d'altitud, i dintre el Parc Cadí-Moixeró, es troba el santuari de la Mare de Déu de Paller. Les seves arrels vénen de lluny, car al segle XIII ja existia una capella a Paller de Dalt, reformada el 1687, d'estil renaixentista.

Els baganesos devien trobar massa lluny de la vila aquest santuari, i van decidir de construir-ne un de nou, entre 1747-1748, prop la font dels Banyadors, a només tres quilòmetres de Bagà.

Com la majoria de santuari importants, consta d'església i hostal. pels anys 70 del segle XX tot l'edifici havia decaïgut molt; per aquesta raó es traslladà la imatge de la Mare de Déu a la parroquial de Bagà. El 1985 es va constituir la Junta de Paller que havia de ser la promotora de la restauració de tot el conjunt. A base de molts sacrificis i esforços, ajudes del bisbat

i de la Generalitat, i de l'aportació econòmica dels devots, el 1995 es retornà la imatge al santuari i s'obrí el restaurant. S'arranjà totalment l'interior de l'església i es restauraren les pintures. El 1998 tot el conjunt tornava a estar en funcionament.

L'església era ornamentada amb cinc retaules, tres dels quals van desaparèixer durant la revolució de 1936. El retaule major, obra d'Anton Costa, es va salvar, tot i que es van perdre les quatre imatges que flanquejaven el cambril. L'altre retaule conservat, també mutilat, és el de santa Teresa, atribuït a Segimon i Josep Pujol.

La Quar

La primitiva església de la Quar fou consagrada l'any 900 pel bisbe Nantigís d'Urgell, pregat per un clerge i altres homes del lloc, i fou advocada a santa Maria, sant Sadurní i sant Hilari.

Aquesta església ja és esmentada en l'acta de consagració de Santa Maria de la Seu d'Urgell, al segle XI, i va ser parròquia des de la seva construcció. L'any 1069 fou incorporada a Sant Pere de la Portella, per Bernat Guifré i Mediona, senyors del castell i de la baronia. El culte anava a càrrec d'un dels monjos del monestir, normalment el prior, que a l'entons tenia cura de l'església de Sant Maurici.

En 1540, el santuari i el monestir foren saquejats, i, un i altre van restar uns anys abandonats; aleshores se'n va fer càrrec el rector de Sagàs.

Les reformes van arribar al segle XVIII, moment en què es van construir dos altars. El cambril i tres capelles laterals van aparèixer entre el 1840 i 1866. Es construï una nova trona, es va comprar cinc llànties de metall blanc i s'arrebosaren les parets interiors. Es va restaurar la cova, s'arranjà el dipòsit de la font de les Berrugues, on es col·locà una imatge de la Mare de Déu, es construï una gran cisterna i es milloraren els dormitoris destinats als devots.

Entre els anys 80 i 90 del segle passat, els Amics de la Portella, van portar a terme diverses obres a l'entorn i a l'església, s'hi va fer arribar l'electricitat i es construïren baranes de protecció damunt del cingle.

Queralt

Ben poca cosa sabem de la primera ermita de Queralt edificada a la baixa edat mitjana, pel mercader berguedà Francesc Garreta. La data de construcció és imprecisa, però cal situar-la a finals del segle XIV. El Pare Camós diu que era molt bonica i que al costat hi havia l'hostatgeria.

Al segle XVIII, època de bonança econòmica a Berga, es va prendre la decisió de construir-ne una de nova, segurament perquè ja resultava petita. El 16 de juliol de 1725 començaren les obres, segons el projecte de l'arquitecte Josep Arnaudias, autor d'altres esglésies. Francesc Morató i Josep Julià, junt amb el paleta Joan Mas foren els directors de l'obra, que no es va acabar fins el 1741, any en què es va inaugurar amb festes solemnes.

El retaule major que fou destruït el 1936 era obra de l'escultor manresà Josep Sunyer i Raurell i els germans fusters Pau i Francesc Galtaires.

A redós de l'any 1814 el pintor berguedà Pere Puig va decorar l'interior de l'església: dels dau-rats, però, se'n va fer càrrec Manuel Tarrés. El santuari va patir també els efectes de devastadors de l'última carlinada.

El 1958, l'escultor de Vic Jaume Sugranyes va construir el nou retaule, seguint el projecte de l'arquitecte Ramon Masferrer. La façana actual és obra de l'arquitecte Josep Antoni Coderch. Finalment, el 1991, en l'escaiença del 75è aniversari de la coronació de la Mare de Déu, es va repintar tota l'església, al mateix temps que es canviava l'enllumenat i la megafonia.

Els Torrents

El santuari dels Torrents havia pertangut a la parròquia del Cint, i ara pertany a la de Corraà. Segons alguns autors, ja als segles XII i XIII hi havia una comunitat de clergues i de llecs donats al servei de la Mare de Déu.

El P. Camós en l'obra esmentada, explica que el 24 de juliol de 1648, uns ciris del presbiteri que havien quedat encesos, van provocar que s'encengués un banc, però, sortosament, no es va cremar el retaule que era a tocar.

Els Tossals. ARXIU ARB

En l'Acta de Visites Pastorals del Cint de l'any 1745, el visitador constata que l'església està en un estat de deixadesa tal que no permet de celebrar-hi la missa. Per això mana als obrers que, dintre tres mesos, netegin l'església i col·loquin les campanes al campanar.

L'edifici actual és de 1834, construcció que va fer desaparèixer el primitiu. Possedia tres altars, el major dels quals era format per un retaule policromat de traces barroques. Els "incontrolats" del 1936 en van fer net.

El 1920, el bisbe de Solsona, Valentí Comellas, va aprovar un reglament que regularitzava la forma com s'havien de fer les pregàries en temps de necessitats públiques. Formaven la junta el rector de Corrà, el capellà del santuari i el rector i un feligrès de les paròquies de Corrà, el Cint, l'Espunyola, Montmajor, Montclar i Tentellatge. L'objectiu d'aquesta junta era fomentar la devoció a la Mare de Déu, defensar els interessos del santuari i organitzar

les pregàries en temps de secada o de calamitats públiques.

Els Tossals

A través de les excavacions arqueològiques que es varen fer al santuari dels Tossals es varen trobar els fonaments de primitiva església romànica; és ben visible el petit absis remicircular de la capçalera. Aquest temple va ser modificada i últimament formava un sol cos amb l'hostal. En un dels dintells hi havia la data de 1757, però això no vol dir que tota la construcció fos d'aquesta època.

El 1657 es va publicar l'obra del P. Narcís Camós *Jardín de Maria plantado en el Principado de Catalunya*. Aportem alguns fragments de la descripció que fa dels Tossals i de la seva imatge: "*En el termino de San Martín de Capulàt, se venera con mucha devocion una Imagen del Altissimo Cedro, Maria, à cuya Capilla sirven de peaña unos muy altos montes, que por serlo tanto y tener muy agudas sus cumbres, las llaman, Tossals [...]*".

Segun se presume, y dan seña unos vestigios, havia en tiempos pasados en aquel lugar un Castillo [...]

Quedo despues de hallada la Imagen en un oratorio harto capaz, el qual por el discurso del tiempo se amplificó, como hoy está, hazia la parte de poniente, aunque no muy grande: haciendose tambien una casa, segun la disposicion del lugar, para que viviese en ella un hermitaño".

De temps immemorial es feia l'aplec el dia de l'Assumpció de la Mare de Déu, recuperat fa uns anys. S'hi tornava a pujar el dilluns de Pentacosta, i s'hi feia processó tots els dissabtes del mes de maig.

Bibliografia dels Santuaris Berguedans

QUERALT

ANÒNIM. *Novena a la Mare de Déu de Queralt*. Imp. J. Soldevila, 1869
ARMENGOU I FELIU, Josep. *El Santuari de la Masre de Déu de Queralt*. Ed. Montblanc, Granollers, 1971.

BALLARÍN I MONSET, Josep M. *Novena a la Mare de Déu de Queralt*. Impremta Huch, Berga, 1992.

BALLARÍN I MONSET, Josep M. *Queralt, Rasos de Peguera*. Edicions l'Albí, Berga, 1988.

BALLÚS I PLA, Bonaventura. *Novena en honor de Nostra Senyora de Queralt, precedida d'un breu resum*

històric del santuari. Estampa de Francesc Rosal i Vancell, Barcelona, 1878.

CORTINA I FARRÀS, Roger. *Capelles de Queralt*. Zenobita edicions, 2011.

FELIPÓ I ORIOL, Ramon. *Queralt. El santuari de la Mare de Déu*. Edicions el Mèdol, 2004.

FORNER I ESCOBET, Climent. *Cançoner de Queralt*. Gràfiques Molins, 1977.

HUCH I GUIXER, Ramon. *Lo florayre de Queralt*. Tipolitografia de J. Juglar, Barcelona, 1895.

PLA I BADIA, Josep. *Història de Queralt*. La Hormiga de Oro, Barcelona, 1893.

RIBERA I RIBÓ, Bonaventura. *Memòria històric-descriptiva del santuari de Ntra. Sra. de Queralt*. Estampala Renaixença, Barcelona, 1904.

SANTAMARIA I ROVIRA, Joan. *La Mare de Déu de Queralt. Resum històric i novena*. Foment de Pietat Catalana, Barcelona, 1928.

VARIS AUTORS. *Queralt*. Sirius i el Vilatà, Barcelona, 1991.

ALTRES SANTUARIS

ANGLERILL I COMELLAS, Ramon. *Història de la imatge de la Mare de Déu de la Consolació*. Biblioteca Teresiana. Barcelona, 1894.

ANGLERILL I COMELLAS, Ramon. *Història de la Mare de Déu de Falgars*. Tipografia Catòlica, Barcelona, 1890.

ANGLERILL I COMELLAS, Ramon. *Història de la Mare de Déu de Lourdes de la Nou*. F. X. Altés, Barcelona, 1901.

ANGLERILL I COMELLAS, Ramon. *Història de Santa Maria de la Quar*. La Hormiga de Oro, Barcelona, 1887.

ANÒNIM. *El santuari de la Nou*. Any 1900?

CABALLÉ I CANTALAPIEDRA, Francesc. *A l'ombra de Paller*. Columna Albí, Barcelona, 1994.

RIBERA I RIBÓ, Bonaventura. *Monografia històric-descriptiva del santuari de Madona de Corbera*. Foment de Pietat, Barcelona, 1926.

SERRA I VILARÓ, Joan. *El santuari de la Mare de Déu de Paller*. Tarragona, 1935.

SOLÀ, Fortià. *El santuari de Lourdes de la Nou*. Publicacions del Santuari, La Nou, 1936.

UN DEVOT. *Notes històriques de Saldes i Gresolet*. Ed. Franciscana, Barcelona, 1926.

VILADÉS I LLORENS, Ramon. *Santuari de Paller*. L'Espill, Berga, 1999.

Ramon Viladés Llorens